

виростає на кордонах слів, на кордонах мови як такої. Митець ніби перемагає мову її ж власною мовною зброєю..».

Які кванти знання, почерпнуті з праць Потебні, актуальні для сучасної стилістики? Теорія функціональних стилів, ураховуючи думку Олександра Опанасовича про специфіку наукової і поетичної мови (прози і поезії), має бути доповнена диференціацією стилів не лише за прив'язаністю їх до суспільної функції мови, до узвичаєних дискурсів у певних комунікативних ситуаціях, а й розрізненням стилів за наявністю образів, протиставленням поняття і словесного образу.

У вченні О. Потебні втілено власне філологічний, цілісний, комплексний підхід до розуміння створених текстів, спрогнозовано різновекторні шляхи пізнання сутності мовного знака, особливості наукового і поетичного (художнього) мислення.

Категорії сучасної стилістики зазнають переосмислення, доповнення, зокрема й під впливом філософії О. О. Потебні, в якій актуальними є питання взаємозв'язку мови і мислення, співвідношення поняття й поетичного образу, поглибленого розуміння значення слова, значення мови та її суспільних функцій.

Світлана Бибик

## **ЗНАКИ ПОВСЯКДЕННОЇ КУЛЬТУРИ В ТЕОРІЇ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. О. ПОТЕБНІ**

Будь-яка національна літературна мова виходила з пелюшок побутового повсякдення, яке Олександр Опанасович Потебня означував як «прозаїчну стихію» (детальніше читайте працю «Думка і мова», розділ «Поезія. Проза. Згущення думки»). Ця метафора вміщує міркування про прозу як безобразну мову, тобто ідеалізовану та вивільнену від чуттєвості в номінуванні реалій довкілля, та про прозу як оповідь (розповідь). Водночас вона наштовхує на думку про наявність складного психологічного та лінгвального механізму прозової мовотворчості, виформовуваного в надрах розмовно-побутового повсякденного спілкування: «Не можна сказати,

коли починається проза, як не можна точно визначити час, з якого дитина починає бути юнаком» (Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993. – С. 154; далі – Мысль).

Порівняння часової вісі розвитку мови і того, як вона «зростає», «складнішає» структурно і семантично, розширюється функціонально, з розвитком людини від дитинства до юності – це не єдине зіставлення, що допомагає авторові праці пояснити складне через прості, зрозумілі речі, усталені уявлення про світ навколо людини. «Знаки повсякденної культури» – це усе те, що є носієм інформації про довкілля: речі, предмети, художні, технічні, словесні витвори культури, звичаї, традиції поведінки під час обрядодій, а також складники щоденної рутинної діяльності людини в побуті (приготування їжі, прибирання у помешканні, одягання, ходіння на базар, у магазин, поїздка у транспорті, спілкування по телефону тощо). Отже, одні з цих знаків – природні, інші – функціональні, створені людиною для задоволення її потреб, треті – іконічні, семіотичні, четверті – словесні. Усі вони – результат певних узагальнень, домовленостей, а слово – ще й продукт складної внутрішньої пізнавальної, мисленнєвої діяльності.

Філософ-славист був певен, що усна та писемна практика є свідченням будь-якого прогресу, окрім прогресу людської природи (Мысль. – С. 155). У зазначеній праці О. О. Потебня навів кілька зіставлень між знаками повсякденної культури і мовомисленнєвими операціями, що засвідчують різницю між розумовою та фізичною діяльністю.

Один із показових прикладів – це *практика рубання дров*. Спираючись на цей приклад, філософ доводить, що «слово – засіб утворення поняття, і притому не зовнішній, не такий, як витворені людиною засоби писати, *рубати дрова* тощо, а витворений самою природою людини і незамінний» (Мысль. – С. 116). Слово, за Потебнею, – діяльність, певна кількість суджень, а не один акт думки.

У його теорії слово засоційоване з *рукою*, що створює різноманітні машини (Мысль. – С. 116), з *ткацьким човником*, що тче думку (Мысль. – С. 117). Без такого засобу ні житейська, ні наукова, ні літературна думка не може існувати.

Ще один переконливий предметно-практичний приклад розумової діяльності – *гра в шахи*. Шаховому гравцеві «треба бачити перед собою дошку з розташованими на ній фігурами, щоб зробити ходи, відповідно до ігрової ситуації: як для нього спочатку невиразний і хисткий план стає чітким в міру його здійснення, так для того, хто мислить – думка, поступово оформлюючись у слова, розгортається як її *клубок* [виділення знаків повсякденної культури наше. – С. Б.]. Можна грати, не дивлячись на дошку, причому безпосереднє чуттєве сприйняття дошки та шашок замінюється спогадами» (Мысль. – С. 112). Отак, наприклад, у т. зв. «прозаїчній ситуації» «усне спонтанне наукове висловлення» шахова дошка (= жанрова рамка) та шахові / шашкові фігури, наділені певними властивостями діяти (= символічні мовні норми, зокрема й комунікативні з формулами-кліше), формують комунікативну ситуацію – мовна діяльність науковця. Він тримає у своїй мовній свідомості й актуалізує систему суджень, понять для оформлення певної інформації, ословлює свій акт аперцепції через ряд проведених аналітичних операцій. Останні оформлюються в синтаксичні структури, які саме в ситуації усного непідготовленого, спонтанного висловлення створюються за участю різномірних засобів інтонації, паузації, силового режиму мови і манери вимови, допоміжних засобів міміки, жестів та сприйняття мовцем реакції адресата мови.

Мабуть, кожний із нас не раз помічав, що, коли людина висловлюється усно і спонтанно, то вона мимоволі робить певні паузи, повторюється, сама себе уточнює. Озвучений мисленневий процес подрібнений, у ньому ослаблені логічні і структурно-семантичні зв'язки. О. О. Потєбня ці явища усної комунікації свого часу пояснював особливостями мовомисленневих операцій, коли слова, групи за смыслом і граматично поєднаних слів стають вказівками на думку, на мисленневу діяльність. Філософ зауважує, що за тих обставин, коли треба миттєво думати та діяти, наприклад, коли нас щось несподівано запитують (у зазначеній ситуації – спонтанні відповіді на питання і усні аналітичні виступи науковців), коли багато чого залежить від того, яка буде наша відповідь, людина до самої відповіді майже миттєво передумує багато чого: «людині

доступна безсловесна швидкість прийняття рішень» і тільки слово здатне оформити цю думку, удосконалити її у процесі сповільненого мислення (Мысль. – С. 117-118). Роздрібнення думки на сегменти, за потебнянським ученням, пояснюється тим, що людина як мисляча істота має вроджене «прагнення обійняти багато чого одним нероздільним пориванням думки» (Мысль. – С. 118). Тільки поступово ословлюючи усвідомлене і самоусвідомлене ми рухаємося до мети – висловити ідею, словесно оформити своє ставлення до чого-небудь, свої спостереження тощо. Оця ослабленість, сповільненість мовомисленневих операцій ослаблює насамперед граматичну нормативність усного спонтанного наукового висловлення.

Олександр Потебня не обійшов увагою такої важливої для усної практики конструкції, як «Я думаю, що» (подаємо приклади з реальної сучасної практики: *І я думаю / що саме асоціативно-семантичне поле Чорнобиля видається ширшим; Я думаю / що в дисертації цікаво поєднано підхід власне когнітивний в тому плані / власне з описовим*). З приводу такого кліше він відзначав: «Якщо я говорю: «Я думаю те-те», то це може означати, що я прикладаю таку ось мою думку, яка у певну мить поглинала усю мою чуттєву діяльність, до безперервного ряду чуттєвого сприймання, думок, почуттів, прагнень, що складають моє я; це значить, що я аперципіую згадану думку своїм я, з якого у цю хвилину може бути у свідомості зовсім небагато» (Мысль. – С. 119). Отже, якщо спроектувати норми писемної практики на норми усної мови, то останні видаються нам ніби ослаблені; спонтанна комунікація може засвідчувати слабкість норм усного наукового висловлення. Тобто існує реальна діалектика суперечностей між символічністю (силою, традиційністю) книжної літературної мови та слабкістю її норм в усній формі реалізації. При цьому ця ослабленість є якісною властивістю усної літературної спонтанної мови.

Таких пізнаних і непізнаних особливостей людської мови дуже багато, усі вони підпорядковані закономірностям людської природи, що аналогічна закономірностям природи всесвіту. Багато з них в арсеналі елементарних знань сучасної освіченої людини. Наприклад, ми знаємо, що небесне тіло, комета, рухається по своїй траєкторії, за тими точками, які вона

в різний час займала на небі відповідно до законів небесного руху; їх вона закономірно повторює. Таку ж послідовність, як зауважує О. О. Потебня, тобто природою задану, описує крива нашого мислення «в душі». А прикладів унаочнення цього складного процесу через зіставлення його з усталеними знаками повсякденної культури дослідник наводить багато, що й допомагає йому пояснити абстрактне через конкретно-практичне, що є основою життєвого досвіду людини.

Олена Маленко

## **НАУКОВИЙ ДИСКУРС О. О. ПОТЕБНІ: СЛОВО І ТВОРЧІСТЬ**

Засади наукового осмислення феномену словесної творчості загалом і поетичної мови зокрема було закладено в першій половині XIX століття. Спираючись на національний фольклорний і літературний контекст, представники тогочасного європейського мовознавства намагалися з'ясувати природу словесної діяльності; поєднуючи набуті знання традиційної поетики й суголосного часові лінгвістичного вчення, прагнули виявити історичні й естетичні закономірності у формуванні національного художнього мислення (і, відповідно, поетичної мови).

Дослідники поетики виокремлювали художню мову як одну з основних форм реалізації творчого задуму письменника відповідно до його світоглядних, естетичних, стильових доміант. На теренах східнослов'янської філологічної думки саме наукова діяльність О. О. Потебні була спрямована на формування основних ідей лінгвістичної «теорії словесності», започаткування теоретичної поетики як специфічної ділянки мовознавства.

Історичний підхід до вивчення всіх рівнів мови та її функціонування став для О. О. Потебні основним вектором у його мовознавчих теоріях. Саме тому контекст художньої мови і слово в ньому корелюють у його вченні з розвитком і станом загальнонародної мови.